

Алла Анісімова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

АНГЛІЦИЗМИ ТА ЛАТИНІЗМИ У КОНТЕКСТІ МУЛЬТИЛІНГВІЗМУ (на матеріалі буклетів вищих навчальних закладів)

Анотація

Мета дослідження – показати важливість англіцизмів та латинізмів у контексті мультилінгвізму та обґрунтувати принципи їх функціонування у термінології сучасної вищої освіти. Дослідження також показує причини, завдяки яким англійська мова є мовою *lingua franca* сучасного світу та Європи. Буклети провідних університетів європейських країн, зокрема Бельгії, Німеччини, Франції, Італії та Іспанії, було обрано в якості фактичного матеріалу для дослідження. Вся інформація у буклетах, що аналізуються, представлена державною мовою зазначених країн. Для досягнення поставленої мети було використано декілька методів лінгвістичного аналізу. Аналіз лексичних одиниць, які містять офіційні веб-сайти, дозволяє виділити три групи термінів, які було «вживлено» у тексти, що досліджуються: 1) власне латинські запозичення (латинізми); 2) англомовні терміни вищої освіти (англіцизми); 3) англомовні терміни, які не стосуються вищої освіти. У процесі дослідження було виявлено, що англіцизми та латинізми широко використовуються в буклетах всіх європейських університетів, обраних для нашого дослідження. Було проаналізовано використання латинізмів та англіцизмів, «вживлених» до складу лексики буклетів вищих навчальних закладів нідерландською, німецькою, французькою, італійською та іспанською мовами. Ми дійшли висновку, що це явище пов'язано зі спробою уніфікувати термінологічний апарат сучасної системи вищої освіти, зробити його однорідним та уникнути некоректних семантичних інтерпретацій.

Ключові слова: *lingua franca*, мультилінгвізм, латинізми, англіцизми, термінологія вищої освіти.

Вступ

Мова та комунікація є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Ми використовуємо мову всюди: для обміну інформацією, для встановлення та підтримання стосунків, для структурування та координування соціальних дій, а також для формування нашої індивідуальної та соціальної ідентичності. Для

багатьох людей сучасного світу подолання викликів нашого повсякденного та професійного життя передбачає використання двох або навіть більше іноземних мов.

Варто відзначити, що мова є не тільки засобом комунікації. Будь-яка мова містить у собі три взаємопов'язаних аспекти, які у процесі спілкування виражаються на різних рівнях. По-

перше, будь-яка мова створює та містить у собі значення слів. Цей процес тісно пов'язаний з ментальною діяльністю людини. По-друге, вона є засобом обміну інформацією та співпраці між людьми. Ми впливаємо на інших людей за допомогою почуттів або думок, які ми вербалізуємо. Нарешті, будь-яка мова є засобом розвитку та обміну навичками, ідеями та цінностями.

Всі ці фактори впливають на процес розвитку мови; їх можна чітко побачити у термінології вищої освіти, яка відзначається мультилінгвальним аспектом, що знаходить своє вираження у використанні латинізмів та англіцизмів у лексичному складі буклетів сучасних європейських університетів.

Теорія

Всі мови світу повинні сприяти співдружності людства. Мова – це не тільки граматична структура, набір взаємопов'язаних слів, об'єднаних синтаксичним кодом, як звикли вважати, це також засіб створення значення, основою якого є наші почуття. Таким чином, ми спостерігаємо, інтерпретуємо та виражаємо явища нашого світу, базуючись на специфічному особистому, географічному та політичному контекстах [23].

Варто зазначити, що мова – це комплексна система, яка об'єднує різні взаємопов'язані аспекти: семантику, стиль, синтаксис, лексику та граматику. Вони всі є надзвичайно важливими та взятими до уваги при аналізі деяких лінгвістичних особливостей. Кожний з аспектів можна розглядати з різних

точок зору. У результаті існує велика кількість лінгвістичних теорій, та кожний лінгвіст пропонує свої власні ідеї щодо якогось конкретного явища.

Що стосується нашого дослідження, ми розглядаємо такі теорії, як сутність мовного знаку, територіальні варіанти англійської мови, теорія англійської мови як *lingua franca* Європи та мультилінгвізм.

Варто наголосити, що сутність мовного знаку є однією з базових теорій лінгвістики. Першим лінгвістом, який почав розвивати її, був швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр. Пізніше його теорії було переглянуто та модернізовано іншими лінгвістами, включаючи Р. Келлера, який наголошував, що мовні знаки – це повідомлення, які мовець надає адресату [8], М. Фуко, який виявив зв'язок між мовним знаком та культурою, в якій він функціонує [1], Ч. Огденом та І. Річардсом, які розробили тристоронню модель мовного знаку під назвою “the triangle of references” [11], та ін. Однак саме модель де Соссюра вважають класичною, і в нашому дослідженні ми беремо її за основу.

Ключовою ідеєю теорії сутності мовного знаку є те, що будь-яка мова складається зі знаків, а кожний знак має дві невід'ємні сторони – позначувальне (форма слова) та позначуване (ментальне поняття) [12]. Коли баланс між цими двома сторонами порушено (наприклад, при переносі слова до іншої мови), слово втрачає свою здатність бути мовним знаком та залишається лише набором звуків та літер. Цей фактор може призвести до непорозумінь та навіть конфліктів [25], та це може стати

проблемою для міжкультурної комунікації, яка посідає провідні позиції серед питань, що потребують особливої уваги через поширення глобалізації.

Це також є однією з причин для того, щоб в світі та в Європі зокрема існувала мова *lingua franca* – об'єднуюча мова, яка сприятиме передачі загального знання та вирішенню проблем, пов'язаних з неадекватним перекладом та дисбалансом між формою слова і його значенням.

Останні п'ятдесят років характеризуються розвитком інформаційних технологій та сучасних систем комунікації. Цей процес призводить до розповсюдження англійської мови у світі. Сьогодні англійська мова є основним кандидатом на роль мови *lingua franca* через те, що її використовують майже в усіх сферах суспільства і вона посідає друге місце серед двадцяти найпопулярніших мов світу (будучи рідною мовою для майже 350 мільйонів людей в усьому світі), поступаючись лише китайській. Крім того, англійська мова є другою для понад 423 мільйонів людей [16, с. 65].

Думку про те, що англійська мова є сучасною мовою *lingua franca*, можна й далі розвивати у рамках теорії про територіальні варіанти мови, вивченням якої займається цілий ряд лінгвістів: Б. Кашру [7], Дж. Дженкінс [6], Б. Сайдхофлер [13], С. Моллін [9] та ін.

Сучасні лінгвісти, котрі займаються вивченням територіальних варіантів англійської мови, погоджуються з теорією Б. Кашру, який виділив три кола у використанні англійської

мови: внутрішнє коло, зовнішнє коло та коло, що поширюється [7].

Згідно цієї теорії, внутрішнє коло обмежене «корінним» контекстом використання англійської мови у тих країнах, які вважаються англомовними: Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Нова Зеландія, Канада, Ірландія та Південна Африка. Зовнішнє коло включає у себе національні варіанти англійської мови (World Englishes): малайзійський, сінгапурський, кенійський, нігерійський та інші «місцеві» варіанти англійської мови. Що стосується третього кола – кола, що поширюється, – воно описує англійську мову як іноземну в тих країнах, де вона не має жодних державних функцій (політичних, юридичних, соціальних та ін.). Це коло включає країни Азії, Африки та Латинської Америки, де англійську мову вважають засобом інтеграції для спільного політичного, економічного, інформаційного та освітнього простору [7]. Ми вважаємо, що Європу також можна віднести до цієї групи. Цю думку також підтверджують інші лінгвісти, як-от Е. Джеймс [7], П. Дженеська [5], А. Вілтон та А. Хаувер [14]. Крім того, англійська мова посідає ведучі позиції серед офіційних мов Європейського Союзу (ЄС). Всі ділові листи та документи пишуть цією мовою. Згідно Євростату, англійська мова є найпоширенішою мовою в країнах ЄС [19].

З іншого боку, з самого початку свого існування ЄС підтримував розвиток мультилінгвізму та толерантне ставлення до мовного та культурного різноманіття. Ось чому вивчення питань, пов'язаних з

мультилінгвізмом, все більше привертає увагу дослідників. Характерні риси цього явища були описані у працях багатьох лінгвістів: А. Вілтон [15], Дж. Девейл та Л. Вей [1], Н. Хорнбергер і В. Вейш [3] та інших.

Варто відзначити, що у 1994 р. було введено посаду Європейського Комісара з питань освіти, культури та мультилінгвізму. ЄС активно проводить політику розповсюдження мультилінгвізму серед своїх громадян. Ключове завдання цієї ініціативи полягає у щільному моніторингу – у межах опитування, яке регулярно проводить Євробарометр – знання мови та її практики. Нещодавні результати є надзвичайно позитивними та показують високий рівень мультилінгвізму та загальне позитивне ставлення до мов [10; с. 4].

Необхідно зазначити, що культурне розмаїття є ключовою рисою Європи, і організації ЄС, розташовані у Брюсселі, а також Рада Європи, яка знаходиться у Страсбурзі, активно сприяють вивченню мов та мультилінгвізму / плурілінгвізму. Основними агенціями мовної політики у вказаних організаціях є Відділ політики мультилінгвізму в Управлінні освіти та культури Європейської Комісії та Відділ мовної політики Управління освіти Ради Європи.

Мультилінгвізм – це загальноприйняте явище у сучасному суспільстві, яке можна вивчати з різних точок зору. Рада Європи розрізняє плурілінгвізм як компетенцію мовця (здатність розмовляти більше, ніж однією мовою) та мультилінгвізм як співіснування різних мов на певній географічній території. ЄС

використовує лексичну одиницю «мультилінгвізм» для позначення обох згаданих явищ [10; с. 14].

Крім того, мультилінгвізм є однією з компетенцій, якими повинен володіти сучасний спеціаліст для того, щоб досягти успіхів у кар'єрі. Ця ідея була центральною у політиці Європи з самого початку існування ЄС. Однак перші офіційні документи з питань мультилінгвізму були представлені Європейською Комісією лише 2005 року.

Треба наголосити, що шлях становлення мультилінгвізму полягає у виконанні певних дій, направлених на підтримку освітніх програм та збереження культурного різноманіття; він передбачає вивчення як мінімум двох іноземних мов та збільшення часу для їх студіювання. У жодному офіційному документі не сказано про обов'язкове вивчення однієї конкретної мови. Як результат, мовна політика кожної держави повинна бути збалансованою та обґрунтованою. Мовний тоталітаризм є неможливим у нашому сучасному мультинаціональному глобальному суспільстві.

Будучи демократичною організацією, ЄС повинен спілкуватися зі своїми громадянами їхньою мовою. Те ж саме стосується національних урядів та громадянських служб, бізнес-установ та інших організацій ЄС. Європейці мають право знати, що для них робиться. Вони також повинні бути здатними відігравати у цьому процесі активну роль без необхідності вивчення для цього інших мов [20].

Що стосується нашого дослідження, ми розуміємо «мультилінгвізм» як співіснування

різних мов на певній географічній території та вважаємо це визначення ключовим для нашої роботи.

Всі фактори, які було згадано вище, пояснюють важливість вивчення питання про домінування англійської мови у Європі. Використання англійської у якості міжнародної під впливом процесу глобалізації докорінно змінює саму природу та принципи використання мови. У світі, який знаходиться під впливом глобалізації, англійська стає посередником спілкування. Цей процес знаходить своє відображення в усіх галузях суспільного життя, і сфера освіти не є у цьому винятком.

Методологія

У процесі нашого дослідження ми звернулися до декількох методів лінгвістичного аналізу. Методом суцільної вибірки було виокремлено терміни вищої освіти для нашого дослідження. Наступним кроком було вивчення етимології термінів (етимологічний метод). Після цього було виявлено точне значення обраних термінів. На цьому етапі використовувалися такі методи лінгвістичного аналізу як метод аналізу словникових дефініцій, описовий та контекстуальний методи, адже обрані терміни функціонують у лексичному складі буклетів європейських університетів. Пізніше було використано структурний метод, який допоміг визначити баланс між позначувальним та позначуваним у семантичній структурі термінів вищої освіти. Використання латинізмів та англіцизмів у лексиці буклетів ВНЗ нідерландською, німецькою, французькою,

італійською та іспанською мовами можна пояснити деякими екстралінгвістичними факторами (які будуть описані у представленій роботі), а для того, щоб визначити ці особливості, ми звернулися до методу комплексного аналізу. Нашу увагу було сконцентровано на тих термінах вищої освіти, які функціонують у сучасній системі освіти (метод синхронії); однак використання латинізмів та англіцизмів у буклетах, що аналізуються, викликане певною мірою досвідом людей (емпіричний метод). Для того, щоб перевірити тенденцію функціонування латинізмів та англіцизмів у текстах, представлених у буклетах університетів, ми використовували функціональний та парадигмальний методи.

Дискусія та результати

Для того, щоб перевірити тенденцію використання англійської мови у якості мови *lingua franca* сучасної Європи та важливість володіння мультилінгвальною компетенцією для сучасного спеціаліста, ми провели наше власне дослідження у сфері термінів вищої освіти. Фактичний матеріал для представленого дослідження було обрано з офіційних веб-сайтів університетів п'яти країн Європи: Бельгії, Німеччини, Франції, Італії та Іспанії. У процесі дослідження було виявлено, що на офіційних веб-сайтах університетів Європи одночасно функціонують декілька мов. Цей факт підтверджує те, що питання мультилінгвізму справді є дуже важливим для сучасної Європи.

Дослідження було проведено у три етапи. На першому етапі було обрано провідні університети п'ятьох країн ЄС: Бельгії (*Katholieke Universiteit Leuven; Universiteit Gent*), Німеччини (*Technische Universität München; Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg*), Франції (*Ecole normale supérieure, Paris; Ecole Polytechnique*), Італії (*Universita di Bologna; Sapienza – Università di Roma*) та Іспанії (*Universitat Autònoma de Barcelona; Universidad Autónoma de Madrid*). Вибір саме цих ВНЗ пояснюється їх найвищими позиціями у Європі, згідно рейтингу, який представлений службою TopUniversities [24].

Наш другий крок полягав у виокремленні термінів вищої освіти з офіційних веб-сайтів зазначених ВНЗ. Варто наголосити, що інформація на цих веб-сайтах представлена державною мовою кожної країни (наприклад, німецькою у Німеччині, італійською в Італії та ін.).

Нарешті, на третьому етапі було визначено особливості функціонування англійської мови та її роль в процесі будування термінології вищої освіти.

Дуже важливим фактом на підтримку розповсюдження та домінування англійської мови у європейському просторі вищої освіти є те, що всі офіційні веб-сайти ВНЗ представлені не лише державною мовою згаданих країн, як було вже вказано вище. Кожний веб-сайт має опцію переключення з державної мови країни (нідерландської, німецької, французької, італійської або іспанської мови) на англійську. Таким чином, кожний відвідувач сайту матиме

можливість знайти всю необхідну інформацію мовою *lingua franca* Європи – англійською. Можемо припустити, що це явище пов'язано з впровадженням у межах Болонського процесу Єдиного європейського освітнього простору [22].

Дослідження лексичного складу мультимовних текстів офіційних веб-сайтів та буклетів ВНЗ дозволили нам виділити три групи термінів, які було «вживлено» в тексти, що аналізуються:

- 1) Власне латинські запозичення (латинізми);
- 2) Терміни вищої освіти англійською мовою (англіцизми);
- 3) Англійські терміни, які не стосуються вищої освіти.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє стверджувати, що латиномовні терміни вищої освіти (латинізми) широко використовуються у лексичному складі усіх буклетів та офіційних веб-сайтів тих ВНЗ, які було обрано для нашого дослідження. Список цих термінів включає такі лексичні одиниці як *alma mater, campus, curriculum, agenda, minor, major, alumni*. Доволі цікавим є те, що вказані лексичні одиниці використовуються у своїй оригінальній формі та в оригінальному значенні, хоча всі вони мають відповідності у цільовій мові (*target language*), наприклад:

- 1) *El campus principal de la UAB, situat a Cerdanyola des Vallès, és la seu de la majoria de facultats, departaments, instituts i serveis, i també d'un important cluster*

científic i tecnològic... (Universitat Autònoma de Barcelona, Іспанія);

- 2) *Ala part específica, l'estudiant pot examinar – se de qualsevol matèria, sempre i quan figurin enel curriculum... (Universitat Autònoma de Barcelona, Іспанія);*
- 3) *In sommige bacheloropleidingen kan je je voorbereiden op een niet-aansluitende master via keuzepakketten uit een ander studiegebied of 'minors'... (Universiteit Gent, Бельгія).*

На нашу думку, другий приклад є доволі цікавим. Підкреслені терміни належать до другої групи – терміни вищої освіти англійською мовою (англіцизми), – які було виділено у процесі нашого дослідження: *bachelor* та *master*. Використання термінів, які складають вказану групу, в їхньому оригінальному значенні і, так би мовити, «англомовній» формі, не є спонтанним. Болонський процес має декілька основних цілей: впровадження триступінчатої системи (бакалавріат / магістратура / докторантура), менеджмент якості освіти та визнання кваліфікацій і термінів навчання [21]. Саме ці цілі пояснюють використання в їх первісному вигляді таких термінів як *Bachelor*, *Master*, *PhD*, *postdoc*, *quality assurance*, *awards*, *certificate*, *etc.*, наприклад:

- 1) *Sulla base degli accordi stabiliti con le istituzioni partner, i programmi dottorali congiunti potranno sfociare in titolo conferito congiuntamente da due o più istituzioni partner (congiunto, joint PhD*

degree) oppure conferito separatamente da due o più istituzioni partner (titolo doppio/multiplo, double/multiple Degree) (Sapienza – Università di Roma, Італія);

- 2) *També és possible realitzar estades a d'altres universitats encara que no organitzin específicament setmanes Erasmus per al PAS sempre i quan la instrucció de destinació ho accepti i lliuvi el Work Plan i el Bilateral Agreement (Universitat Autònoma de Barcelona, Іспанія).*

У процесі нашого дослідження ми також встановили, що у Бухарестському комюніке (квітень 2012 року) [17], основою якого є Левенське комюніке 2009 року [18], було визначено ключові пріоритети сучасного Болонського процесу – МОБІЛЬНІСТЬ, ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ та ЯКІСТЬ, а також було наголошено про важливість вищої освіти для спроможності Європи долати економічну кризу та сприяти розвитку і забезпеченню робочими місцями. Ці ключові концепції вербалізуються у лексичному складі офіційних веб-сайтів університетів, що аналізуються, за допомогою таких англомовних термінів вищої освіти як *Teaching Staff Mobility*, *Staff Mobility Week*, *Lifelong Learning*, *ECTS*, *visiting lecturer*, *visiting student* (“free mover”), *Erasmus for Study*, *visiting professor*, *researchers in motion*, *career service*, *Erasmus study visit* та ін. Ці терміни також вживаються у своїй «англомовній» формі у текстах, написаних державною мовою країни, де розташовані університети. Наприклад:

- 1) *Per diventare "free mover" (o "visiting student") si devono seguire le seguenti modalità (Sapienza – Università di Roma, Італія);*
- 2) *50 Postdocs besuchen die TUM fünf Tage lang auf der Research Opportunities Week - vollfinanziert durch die TUM mit dem Postdoc Mobility Travel Grant (Technische Universität München, Німеччина).*

У ході дослідження було виявлено, що англomовні терміни вищої освіти можна поділити на кілька тематичних підгруп: деякі терміни пов'язані з міжнародною діяльністю університету, наприклад *Erasmus outcoming/incoming Studenti, International Office, International Curricula, un programma overseas, partnership, External Cooperation Window, exchange student, study visit*; з деякими аспектами навчального процесу: *le Summer e Winter School, workshop, fields of focus, focus area, graduate school, Institute for Advanced Study*; низка англomовних термінів вищої освіти вербалізують назви посад: *Head of Networks Section, HR manager, Senior Research Fellow, Senior Vice President für Internationale Allianzen und Alumni, Senior Project Manager*. Вказані лексичні одиниці, що складають підгрупи, лексично репрезентують реалії англійською мовою. Таким чином, оригінальну форму слова було збережено для того, щоб зберегти баланс між позначувальним та позначуваним.

Як було зазначено вище, третя група термінів, виділених нами у процесі дослідження, називається *англomовні терміни, які не стосуються вищої освіти*. Ця група є найменш

численною. До її складу входять такі терміни як *job vacancies, welfare, patent library, events, online, download, home page*.

Висновки

Проаналізувавши лексичний склад буклетів та офіційних веб-сайтів тих європейських університетів, які було обрано для нашого дослідження, можемо припустити, що використання латинізмів та англіцизмів, «вживлених» в нідерландські, французькі, німецькі, італійські та іспанські тексти, пов'язано з необхідністю уніфікувати термінологічний апарат сучасної системи вищої освіти, зробити його однорідним та уникнути некоректних семантичних інтерпретацій. Ми також можемо припустити, що це призведе до належного функціонування єдиного європейського освітнього простору, а студенти кожної європейської країни зможуть максимально використовувати ті можливості, які надає Болонський процес, що в свою чергу призведе до формування мультилінгвального суспільства.

Таким чином, можемо стверджувати, що англійську мову дійсно можна вважати мовою *lingua franca* у Європі. Крім того, мультилінгвізм є однією з компетенцій спеціаліста, який хоче досягти успіху. Тенденцію до мультилінгвізму можна спостерігати у сучасній Європі, на яку впливає процес глобалізації. Однак мультилінгвізм є молодим та багатостороннім феноменом, та кожний з його аспектів потребує подальшого аналізу.

Бібліографічні посилання

- Dewaele J., Wei L. Multilingualism, Empathy, and Multicompetence / J. Dewaele // *International Journal of Multilingualism*. – 2012. – P. 1–15.
- Foucault M. *This is Not a Pipe* / M. Foucault. – Berkeley and Los Angeles, California, 1983.
- Hornberger N., Vaish V. Multilingual Language Policy and School Linguistic Practice: Globalization and English-language Teaching in India, Singapore and South Africa / N. Hornberger, V. Vaish // *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. – 2008. – P. 1-15.
- James A. R. *English as a European Lingua Franca: Current Realities and Existing Dichotomies* / A. R. James // *English in Europe: The Acquisition of the Third Language*. – Stroud, 2000.
- Jesenská P. *Eurospeak and ELF – English as a current global Lingua Franca*. – Matej Bel University. Banská Bystrica, Slovakia. — 21 p.
- Jenkins J. *World Englishes: A resource book for students*. – London: Routledge, 2003. – 233 p.
- Kachru B.B. *World Englishes 2000: Resources for research and teaching* / B.B. Kachru // L.Smith (Ed) *World Englishes 2000*. – Honolulu, 1997. – P.209-251.
- Keller R. *A Theory of Linguistic Signs*. / R Keller. – New York: Oxford University Press, 1995.
- Mollin S. *English as a Lingua Franca: A New Variety in the New Expanding Circle?* // *Nordic Journal of English Studies*. – 2006. – Vol. 5, No 2. – 18 p.
- Multilingual Europe: Reflections on Language and Identity* / Ed. by J.Warren and H. M. Benbow. – Cambridge, 2008.
- Ogden C. K., Richards I. A. *The Meaning of Meaning* / C. K. Ogden, I. A. Richards. – London, New York, 1923.
- Saussure Ferdinand de *Nature of the Linguistics Sign* / F. de Saussure // Charles Bally & Albert Sechehaye (Ed.), *Cours de linguistique générale*. – McGraw Hill Education, 1916.
- Seidlhofer B. *Research Perspectives on Teaching English as a Lingua Franca* // *24 Annual Review of Applied Linguistics*, 2004. – P. 209-239.
- Wilton A., Houwer A. de *The Dynamics of English in a Multilingual Europe* / A. Wilton, A. de Houwer // *English in Europe Today: Sociocultural and Educational Perspectives*. – Amsterdam, 2011. – P. 1-13.
- Wilton A. *Multilingualism and foreign language learning* / A. Wilton // *Handbook of Foreign Language Communication and Learning*, K. Knapp & B. Seidlhofer (eds). – Berlin: Mouton de Gruyter, 2009. – P. 45-78
- Камшилова О.Н. Английский язык как lingua franca: функция языка или языковая форма? / О.Н.Камшилова // *Известия РГПУ им.А.И.Герцена*. – СПб, 2006. – с. 61-74.

Інтернет посилання

- Bucharest Communiqué // [http://www.ehea.info/Uploads/\(1\)/Bucharest%20Communique% 202012 \(2\).pdf](http://www.ehea.info/Uploads/(1)/Bucharest%20Communique%202012(2).pdf)
- Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009 // http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents/leuven_louvain-la-neuve_communique%C3%A9_april_2009.pdf
- Eurostat // <http://wikipedia.org/wiki/Eurostat>.
- Multilingualism in the European Union // http://www.ecose.org/gr8parents_files/multilingualism_in_eu.doc
- The Bologna Declaration of 19 June 1999 // http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/990719BOLOGNA_DECLARATION.PDF
- The Bologna Process - Towards the European Higher Education Area // http://ec.europa.eu/education/higher-education/bologna_en.htm
- Tlaxcala's Manifesto // <http://www.tlaxcala.es/manifiesto.asp?section=2&lg=en>
- Top Universities: Worldwide University Rankings, Guides and Events // <http://www.topuniversities.com/>
- Тремблей К. От мультилингвизма/многоязычия к плюрилингвизму // <http://51959387.fr.strato-hosting.eu/plurilinguisme/images/Recherche/multilinguismeplurilinguisme%20russe.pdf>.